

խալդիական բեւեռագրութեանց ատաղձին, որ արշաւախմբին ըրած գիւտերովը կըրկնապատկուեցաւ, յետոյ՝ բացի առանձին և աւելի դիպումածական գիւտերէն և խուճարկութիւններէն այլ սահմաններու մէջ՝ երբեք մեծ խմբեր նիւթոյ՝ պատմութեան և քաղաքակրթութեան տեսակէտով ընդնուած երկրին:

Ա. Գարէ, ժայռէ և աղիսէ արձանագրութիւնը բարեխնական — աստուրական լեզուով, և քանդակներ բարեխնական — աստուրական ժամանակէն:

Բ. Նիւթեր յայտարարը խալդիական քաղաքակրթութեան և խալդէացոց ծագման, մանաւանդ անոնք որ գտնուած են վանայ մօտ ի թուրքագալէ կատարուած պեղումներով:

Գ. Արարական արձանագրութիւններ, (Դկար. Մաքս ֆան Բերշէմէ աշխատուած): Ասոնց հրատարակմամբ կը սկսիմ ես, իբր մին արշաւախմբի երկու անդամներէն՝ լրացնելու համար այն պակասը, զոր ընդերկար և խորապէս կը զգայի:

(Աստղանիշ (*)) մը թիւերու առջեւ գրուած ցոյց կու տայ արշաւախմբի ըրած գիւտերը, իսկ խաչանիշը (†) այն արձանագրութիւնը՝ որ այլուր չեն հրատարակուած):

Պեւիին

Կ. Փ. Լիւմս — Հատրտ.

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Քարի, ժայռի և աղիւններու վրայ փորագրուած արձանագրութիւնք աստուրական լեզուով. քամի, դակնի լարիւղնական աստուրական ժամանակէն:

(Հին Աստուրականք.)

Տիգլատպիլեսեր Ա. (իբր 1000 Ն. Ք.):

Թիւ * 6. Յաղթութեան արձանագիրն Եռնդալուի.

1. Տիգլատպիլեսեր,
2. արքայ հօգը, արքայ աշխարհի, արքայ Աստուրայ,
3. թագաւոր չորս կողմանց աշխարհի,

4. աշխարհակալող Նաիրի — երկիրներու
5. Տումինէ մինչեւ Դախանի,
6. աշխարհակալող Քիրիի երկրին
7. մինչեւ ծովն մեծ:

Այս արձանագրութեան Տիգլատպիլեսերի վերագրուիլը կը հաստատուի թէ՛ զրի ձեւէն և թէ՛ քնագրի խնամութենէն նոյն թագաւորի ուրիշ արձագրութեան մը հետ՝ ուր նա տարեգրութեան ձեւով կը յիշէ իւր առաջին արշաւանքն ի Նաիրի (Prisma. — Inschrift Col. IV 43 ff):

Արձանագրութեան քնագիրը և տեղը՝ ուր գտնուած է՝ կը հաստատեն մեր ճանապարհորդութենէն առաջ Տիգլատպիլեսերի այս առաջին արշաւանքին ուղղութեան և նպատակին վրայ հղած կարծիքները:

Ոչինչ զմեզ կը ստիպէ ընդունելու՝ թէ թագաւորը մինչեւ Սեւ ծով հասած ըլլայ: Ընդհակառակն քնագիրը որոշ կերպով կը ցուցնէ, թէ Տիգլատպիլեսեր Ա՛ ժամանակները Ասորեստանեայց քով կար ծանօթութիւն մը Սեւ ծովի մասին, որ յայտնապէս Սաղմանասար Ա՛ի և Տուքուլտի—Նիւիսի վրէժի հիւսիսային արշաւանքներէն է: Միւսն ի հիւսիս կրնար Քիրիի ծովու հետ կից ըլլալ՝ Նաեւ Նաիրի — իշխանութեանց ամենահիւսիսայինը, Դախա(է)նի, ըստ Ասորեստանեայց կը հասնէր՝ ճիշդ կամ անճիշդ՝ մինչեւ ծով:

Թիւ 7. Արձանագիրս Տիգրիսի անցքին բերանը ժայռի մը վրայ փորագրուած է, (ցարդ սխալ կերպով «Սեբինէ Սուի աղբերաց քարայրին բերանը» կ'ըսուէր), թագաւորին պատկերով որ գետն ի վար կը նայի: Բնագիրը, որ էական կէտերու

1. Գեր. Յ. Սանտալեան իւր «Ասորեստանեայ և Պարսիկ սեպագիր» արձանագրութիւնք զորմէն մէջ այս արձանագրութիւններէն քանի մը հատը թարգմանած է արդէն. խոյն մեջ հոս գտնուող կրկին կը թարգմանենք, վասն զի Լեմանայ և Բեյքի ուղեւորութեամբ անոնք կարեւոր փոփոխութիւններ կրեցին ընթերցման և ամբողջացման մէջ:
2. ZDMG 61 էջ 560. & Berliner Sitzungsber. 1898 էջ 117. & Verh. Berl. anthr. Ges. 1898 էջ 575.
3. Հմտ. Klio IV էջ 399.

մէջ կը տարբերի Շրատէրի ընթերցումէն,
է հետեւեալը.

Աստուրնասիրադ, Գ. (885-860 Ն. Ք.)

Ոգնութեամբն Աստուրայ,
Շամաշայ, Ազադայ, մեծաց
աստուածոց, իմ տէրանցս,
ես, Տիգրաթպիլեսէր,

5 արքայ Աստուրայ, որդի Աստուրէշիւի,
թագաւորին Աստուրայ որդւոյ

Մուտակիլ-Նուսկուի,
թագաւորին Աստուրայ, ես, որ տիրեցի
Ամորիգաց երկրին մեծ ծովէն
մինչև Նաիրիի ծովն,
երբորդ անգամ մինչև Նաիրի
երկիրը արշաւեցի:

Թիւ * 8. Բարիլ գիւղի մօտ, իբր 25
հազարամիտը հարաւ — արեւմուտը ձէգի-
րէթ—իպն — (մարէն, գտած են այս ուսում-
նական արշաւանքը կատարող գիտնականք
բնկորնեք, որոցմէ երեքը գլխաւորապէս
կը կազմեն ամբողջութիւն մը. ըստ ամի-
նայն հաւանականութեան կը վերաբերին
Արտարնասիրադ Գ-ի : Սակայն այդ կտոր-
ներու վրայի արձանագիրը այնպիսի խեղճ
վիճակի մը մէջ է, որ առ այժմ զայն
կարդալը կամ ամբողջացնելը յոյժ դժուա-
րին է. այսուհանդերձ Լեման կը յուսայ
զայն աւելի ազատ ժամանակի մը մէջ
ամբողջացնելու փորձն ընել և յաջողիլ՝
օգնութեամբ սոյն թագաւորի Տարեգրու-
թեանց:

Այս արձանագրիս գիւտովը Լեման կը
համարի իւր այն կարծիքին՝ համար զօ-
րաւոր փաստ մը գտած ըլլալ, թէ Սուգ-
նադայ աղբիւրն նոյն չէ Տիգրիսի—անցը
կոչուածին հետ և թէ Սուգնադ պէտք է
է հարաւ ի Միջագետս գտնուի, Նինուէի
և արեւմտեան Տիգրիսի մէջտեղ : Այսու
կը լուսաբանուի և կը հաստատուի Աս-

սուրնասիրաբադի Տարեգրոց այն էջն¹,
ուր նա կը յիշէ Սուգնատայ ահանց քով
Տիգրատպիլեսէր Ա՛ և Տուքուտի — Նինիւր.
Բ՛ պատկերաց քով իրենն եւս կանգնած
ԸԼԼԱԸ՛:

Սաղմանասար Բ (860-826 Ն. Ք.)

Թիւ 20. Սաղմանասար Բ արձանա-
գրութիւնն, իւր պատկերով միասին, փո-
րուած է Տիգրիսի—անցքին՝ բերանը, զե-
տին աջակողմէ, քիչ մը աւելի գետն ի
վեր քան Տիգրատպիլեսէր Ա՛ արձանա-
գրութիւնն, անհարթ և անկանոն ժայռի
մը վրայ, գետին բուն հիւրին մօտ : Արձա-
նագիրս ցարդ սխալմամբ Տուգլատ—Նինիւր
Բ՛ տրուած էր, (Շրատէր Keilinschr.
Bibl. Ա. էջ 50) սակայն ամբողջական
և խնամոտ օրինակութեանց ձեռքով ակն
յայտնի եղաւ թէ նա Սաղմանասար Բ՛
կը վերաբերէր:

Փոքր լրացումներ ընելէն յետոյ Լեման
հետեւեալ կերպով կը թարգմանէ արձա-
նագրութիւնս.

1. Սաղմանասար,
2. Թագաւոր մեծ, Թագաւոր հզօր,
3. Թագաւոր աշխարհի, Թագաւոր Ասորեստա-
նի, Թագաւոր
4. մեծ ժողովրդոց կոյտերու, որ
5. օգնութեամբ Շամաշայ և Ազադայ,
6. իւր վստահելի աստուածոց, հզօրապէս
7. կը քալէ և անեղ լեռները
8. ի ծագաց արեւու մինչև ի մուտս
9. արեգական, նուանց (բառացի. «իւր ձեռ-
քովն բռնեց»):
10. Բուռն թագաւորն, անյաղթելին, որ եթէ
զթշնամին (բոցի «թշնամույ ետեւէն»)
11. հալածէ (բոցի. «երթայ»),
նման փոթորկալոյդ այնաց կոյտի մը
12. զգետս և զգժուարին լրիւս
13. յաղթական անցանէ. որդի Աստուրնասիր-
բադայ,

1. Verh. Berl. Anthropol. Ges. 1898 էջ 449 և
1901, էջ 226 244.

2. Annalen ool. I տոց 105 (երկրորդ տարի).
3. Tigris-Tunnel-Ausgangh & Supnat-Quelleff
նոյնութիւնն անկարելի ըլլալու մասին և ընդհանուր
այժմ տեղեւոր մասին տես Լեմանի գրութիւններն ի
Verh. Berl. anthrop. Ges. 1898 S. 489 (vgl.
488); 1899 S. 608 ff.; 1900 S. 37 f.; Berl. Sit-

zungsbericht 1899 S. 748; Zeitschr. f.
Ethnologie 31 (1899) S. 284 ff.; Mitteil. d.
geogr. Ges. zu Hamburg XVI (1899) S. 48
ff.; wiener Zeitschr. für die Kunde des Morgen-
landes XIV, (1900) S. 35 ff.; Zeitschr. f.
Assyr. XIV (1900) S. 370 f.; Berl. Sitzungsber.
(1900) S. 526.

Vgl. o. S. 22 mit Anm.

14. Թագաւորին Ասորեստանեայց, որդւոյ Տու-
գուլտի-Նինիբի, Թագաւորին Ասորեստա-
նեայց, որ նուաճեց
15. Նաիրի երկրին ծովէն մինչև մեծ ծովն ա-
րեւմտից:
16. Հետեւաց՝ երկիրը իւր բովանդակ տարա-
ւածութեամբ, Մելիտենէ (?), Դաիանի երկի-
րը, երկիրն Սոււմէ, քաղաքն Ալգալիուն,
17. Մայրաքաղաք Ուարտացի Արամին, Կիւ-
զան երկիրը, երկիրն Հուբուսքիս, աղբե-
րակնէն
18. Տիգրիսի մինչև ցաղբիւրն Եփրատայ, ի
ծովէն երկրին Զամուս «մեր տան» մինչև
ի ծովն
19. Քաղզէաստանի՝ խոնարհեցուցի իմ ուղբերուս
ի Բաբելոն
20. գնացի, մատուցի զոհս, իշայ երկիր Քաղ-
դէացուց,
21. Նուաճեցի անոր քաղաքները, ընդունեցայ
իրենց հարկը:
22. Առադիգրի Դամասկացին, իրհուլինի նա-
մատին հնգետասան ծովափնեայ քաղաք-
ներով յարձակմամբ ինծի դէմ (բացի. «իմ
կուրծքիս դէմ»)
23. քալեցին. իրենց հետ պատերազմեցայ, ի
պարտութիւն մատնեցի, իրենց պատերազմիկ
կառքերը, իրենց երկվարները ոչընչացու-
ցի, իրենց պատերազմի անօթները
24. առի իրենցմէ.
25. ազատելու համար
26. իրենց կենսքը
27. փախան (բացի. «վեր ելան»):

Թրգմ. Հ. Յ. ԱՍՏՈՐԵԱՆ

1. Հեղինակը անխտիր կը գրէ Chetiter, և hetitisch.
մենց միաձուլութեան համար ծանօթ Հետտի մէջ կը գոր-
ծածենք:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ «ՄԵՆԱԽՈՂՔ ԵՐԵԿՈՐԻՆԻ

ՀԱՆԴԻՆԱԿ »ԻՆ

ՀԱՆԳԱԾ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Աղգային վեպ գաւառական ընտանեկան

ԿԵԱՆՔԻ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐՈՎ

Ե Ր Գ Ի Ժ ա բ ա ն ո շ ո Վ

գին՝ ֆր. 1.

Դիմել Imprimerie Arménienne
St. Lazare VENISE

Ջ Ի Ն Ո Ւ Ռ Ը

Գարգամանկիմ ուղբօմերում տակ կ'եռամ,
զա'ն վա'ն աչերմ հիմ վրէժի հուրքերով,
ոսոքի արեամ ծարաւ սո'ւրմ իր շարժէ ամ,
Միմլդիւ սըրտերմ գոչիմ, ո'վ քաջ «Գմա'ւարով»:

Կը խոյանայ խիզախ շամբիկմ յաղթաշումչ,
Սըմբակմերէմ կըրա'կ, կըրա'կ կը ցայտէ:
Մարտի անա կը քարծրամայ չար շըշումջ.
Փայլի՜ ծակատմ, հրմնիմ լեռնիքմ ի սըրտէ:

... Ծ'մ օ'մ տեսէք, ամ կը դառնայ, ոսո Արիմ,
Յաղթ կը սուրայ մըշուշիմ մէջ մեր սարիմ՝
Սարդիմիմեր ըրոնած ծակտիմ լուսաւոր.

Կիցցի՜ս փառքովդ ազնուազարմ քաջորդի,
Գըսակ հիւսեմք քզի, պըսակ մը վարդի,
Յաղթանակի կարմիր զաւակ, ո'վ զիմուր.

Ահարն

ՃԱՅԻԿԸ

Մարգիմ վըրայ արշալոյսով ցօղավառ,
Աշխտ ծակիւր զոռ ոստումով կը կայթիմ.
Եւ խօլ խելառ իրեմց խոյանքմ այմ ատեմ
Փողփող մարմամզմ ամբողջ կ'ըմէ ցուրտ աւար:

Կը դափրեմ յազ՝ կըտղուցքմերմ փըրփրերախ.
Ու խըրխիմջմեր իրեմց յոյզով մը ժայթքում
Կը վըրդովէ վըրջիտ ամողորը այգում,
Եւ կը թըռչի արծազամզով մը խըրախ:

Իրեմց միւսերմ արծարծումով արեւիծ
Համակ հրաշխ ցայտումնիքով կ'երեւիմ,
Ուր ռազմի թումը աշխոյժ մ'հիմա կը ծալկի:

Քառատրոփ ա'յսպէս միմչև ցայգ կը սուրամ,
Տատամնելով ծապուկ բաշերմ այմ ոսկի,
Սօ'ս ծարտուկմերմ՝ արփիազիկ մարգիմ վրամ:

Ահարն

(աւակերտ Մ. - Ռ. Վարժ.)